

KOTUKSEN JA FENNISTIIKAN TULEVAISUUS

Opetusministeriö päätti kesällä 2007 teettää arvioinnin Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen asemasta sekä laitoksen organisaation ja hallinnon kehittämistarpeista. Arvioinnin valmistuttua ministeriö on nyt ehdottamassa tutkimuskeskukselle huomattavia henkilöstöressurssien leikkauksia. Tilanne on huolestuttava paitsi Kotuksen itsensä myös yliopistojen suomen kielen laitoksissa tehtävän tutkimuksen kannalta. Vaarantavatko suunnitellut säästöt koko alan tutkimuksen kehityksen? Seuraavassa tarkastelen asiaa erityisesti murteiden ja muun puhekielen tutkijan näkökulmasta.

KOTUKSEN TEHTÄVÄT

Kotuksen toimenkuvaan ovat kuuluneet suomen, ruotsin ja saamen kielten sekä Suomen romanikielen ja suomalaisen viittomaikielen tutkimus ja huolto. Näiden kielten lisäksi laitoksen tutkimusalaa ovat olleet eräät suomen sukukielet, kuten karjalan kielet, mansi ja mari. Kotuksen keskeisimpiä tehtäviä on ollut laajojen suomen ja ruotsin kielen historiallisten sanakirjahankkeiden edistäminen sekä nykykieltä kuvaavien sanakirjojen toimittaminen. Sanastontut-

kimuksen lisäksi Kotuksessa on ollut kielikartastohankkeita, jotka toteutetaan yhteistyössä ulkomaisten yliopistojen ja tutkimuslaitosten kanssa. Kotus on vastannut yhteiskunnallisista palvelutehtävistä kuten kieli- ja nimeuvonnasta sekä erilaisten arkistokokoelmien huollosta ja kehittämisestä. Kotus julkaisee alaansa liittyvää kirjallisuutta ja pitää yllä suomensukuisia kieliä koskevaa kirjastoa.

Valtaosa Kotuksen nykyisistä tehtävistä on vakiinnutettu jo tutkimuskeskuksen perustamisvaiheessa. Laitoksen tutkimuspoliittista ohjelmaa on kuitenkin aika ajoin tarkistettu. Nykyisen Kotuksen toimenkuvaan ovat vahvasti vaikuttaneet erityisesti vuoden 1995 linjaukset, joissa tutkimusta pyrittiin suuntaamaan erillishankkeisiin. Uudeksi painoalaksi otettiin nykykieleen kohdistuva kielenkäytön tutkimus, johon sisältyvät sekä tekstintutkimus (viranomais- ja joukkotiedotustekstit) että puhutun kielen tutkimus. Nimistöntutkimuksen asemaa haluttiin vahvistaa laajentamalla näkökulmia sosio-onomastiikkaan. Huomiota kiinnitettiin lisäksi kielipolitiikkaan ja suomen kielen asemaan monikielisyvässä yhteiskunnassa. (Saukkonen 1996.) Nämä kaikki painopistealueet ovat muka-

na myös vuonna 2001 ilmestyneessä tutkimustoimintaa esittelevässä ohjelmassa Kotimaisten kielten talo.

SANAKIRJAHANKKEIDEN MERKITYS

Meneillään olevista sanakirjatöistä mittavin ja hankkeena pitkäkestoisin on 20-osaiseksi suunniteltu Suomen murteiden sanakirja, josta valmiina on kahdeksan osaa. Suomen murteiden sana-aineistoa on kerätty noin sadan vuoden ajan vapaaehtoiskerääjien ja stipendiaattien voimin. Keruuvaiheeseen panostettiin lähettämällä kielentutkijoita vuosiksi eri puolille maata kokoamaan pitäjänmurteiden sanastoja. Tuossa vaiheessa ei siis henkilötyövuosia säästely. Dialektologille murre-sanakirja on korvaamaton apuväline: valmistuttuaan se sisältää jopa 350 000 murre-sanana käyttökonteksteineen ja levikkitietoineen. Jos sanakirja jäisi kesken, tutkija olisi arkistolippujen varassa. Suomen murteiden sanakirjasta on karttumassa valtava tietomäärä myös sähköisessä muodossa: nykytilanteessa murre-sanoista on olemassa sana-artikkelien lisäksi yli 32 000 elektronista levikkikarttaa. Myös tämä aineisto on ainutlaatuinen, kun se aikanaan saadaan tutkijoiden käyttöön.

Toinen suursanakirja on Vanhan kirjasuomen sanakirja: kuusiosaisesta teoksesta käytettävissä on kaksi osaa. Sanakirja kattaa kauden, joka ulottuu Agricolasta 1800-luvun alkuun. Aineisto on poimittu noin 1500 eri tekstistä. Ilman sanakirjaa yksityisen tutkijan olisi miltei mahdotonta selvittää, miten yleinen jokin sana on ollut kirjasuomen ensimmäisinä vuosisatoina. Murre-sanakirjan rinnalla Vanhan kirjasuomen sanakirjasta on apua sanojen ikäämisen ja merkityksenkehityksen tutkimuksessa.

Suomen murteiden tutkimusta hyödyttää myös Suomen ruotsalaismurteiden sanakirja *Ordbok över Finlands svenska folk-*

mål, joka on tätä nykyä edennyt neljänteen osaan. Teoksesta on tulossa seitsenosainen. Ruotsalaismurteiden sanasto tarjoaa materiaalia kahdensuuntaisten kielikontaktien tutkimukseen.

Yksi Kotuksen 1990-luvun toimintatavoitteista on ollut erilaisten uusien sanakirjojen julkaiseminen. 2000-luvulla on valmistunut esimerkiksi Suomi-viro-suursanakirja, Suomen kielen perussanakirjaan pohjautuva Kielitoimiston sanakirja sekä eräitä elektronisia sanakirjoja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen arviointi -raportissa todetaan (s. 32), että sanakirjat työllistävät tätä nykyä noin 25 % henkilökunnasta ja että sanakirjatyö »saattaa lukkiuttaa toimintaa ja estää uusien tehtävien ottamista» (s. 22). Sen vuoksi ehdotetaan (mp.), että »uusien sanakirjojen käynnistäminen ja erityisesti historiasta kumpuavan pitkäkestoisen sanakirjatyön 'katkaiseminen' tulee tehdä yhteisymmärryksessä opetusministeriön kanssa». Kotimaisten kielten talo -ohjelmassa (s. 8) historiallisten sanakirjojen laatimista luonnehditaan ainutkertaisiksi prosesseiksi, jotka tutkimuskeskus turvaa. Mikäli sanakirjatyötä joudutaan rajoittamaan, olisikin toivottavaa, että vanhojen suurhankkeiden loppuun vieminen katsottaisiin ensisijaiseksi ja kokonaan uusien sanakirjojen aloittamista harkittaisiin resurssien salliessa myöhemmin.

SÄHKÖISTEN AINEISTOJEN KARTUTTAMINEN

Varsinkin ei-helsinkiläisen tutkijan työtä helpottavat sähköiset korpukset, arkistot ja tietokannat, joita voi käyttää sijainnista riippumatta internetyhteyksin. Viime vuosikymmenellä huomiota kiinnitettiin siihen, että vaikka Suomessa on Euroopan laajimmat kielennauhoite- ja murre-sanakokoelmat, sähköisiä korpuksia ei ole kehitetty tarpeeksi (Karlsson 1996: 437). Nykyään tilanne on

▷

huomattavasti parempi. Kotus on ollut mukana kokoamassa Kielipankin aineistoja, ja Kotuksen omastakin arkistopalvelusta tutkija pääsee hyödyntämään laajoja eriaikaisia kirjakielen korpuksia ja murrekorpuksia. Lisää sähköisiä aineistoja on kehitteillä.

Suomen kielen nauhoitearkiston koelmien digitointi on edistynyt hyvin: yli puolet 23 000 äänitetunnista on sähköisessä muodossa. Nauhoitteita pääsee jo etsimään tietokannasta, ja tulevaisuudessa on toivon mukaan mahdollista myös kuunnella äänitteitä suoraan verkosta. Opetuskäytössä sellaiset yhdistetyt äänite- ja tekstiaineistot, kuten lähitulevaisuudessa verkkokäyttöön avattava 50:tä pitäjänmurretta esittelevä Suomen kielen näytteitä -sarja, ovat käteviä apuneuvoja.

Sanakirjatyö on nykyään atk-pohjaista ja kartuttaa jatkuvasti digitaalista esimerkiksi- ja muuta oheisaineistoa, muun muassa synonyymiluetteloita ja levikkikarttoja. Erinomainen esimerkki siitä, miten suuri-työinen sanakirja muuntuu valmistuttuaan varsin nopeasti sähköiseksi hakemistoksi, on Karjalan kielen sanakirja: sen viimeinen osa ilmestyi vuonna 2005, ja koko sanakirjan sähköisen version on määrä avautua käyttöön parin vuoden kuluessa.

Myös paikannimikokoelmia on saatu sähköistettyä. Verkon kautta voi jo lukea historiallisten asiakirjojen nimistöä ja paikannimikartastoa, käyttää asutusnimihakemistoa sekä hakea tietoa paikannimipankista. Tietojen siirtäminen arkistolipuista atk-muotoon on hidasta ja siten myös kallista, mutta olisi tärkeää, että tämäkin työ jatkuisi.

Kaikkiaan Kotuksessa on vielä paljon sellaista materiaalia, joka pääsisi paremmin hyödyttämään tutkijoita digitoituna. Esimerkiksi nyt, kun Joensuun yliopistossa viritellään karjalan kielten tutkimusta, olisi hyvä saada sähköiseen muotoon mahdollisimman paljon karjalankielisiä aineistoja,

kuten Tverin, Tihvinän ja Valdain saarekemurteiden eriaikaiset muistiinpanot ja kielennäytteet, joita ei ole Karjalan kielen sanakirjassa eroteltu. Kotuksen tarkoituksena on ollut edelleen lisätä ja monipuolistaa sähköisiä aineistoja (Kotimaisten kielten talo s. 10). Tämä johtavana sähköisten kieliaineistojen talona toimiminen voisi tulevaisuudessa olla yksi Kotuksen tunnetuimpia vahvuuksia. Se mahdollistaisi entistä paremmin myös ne palvelut, jotka on suunnattu suurelle yleisölle.

KOTUKSEN JAYLIOPISTOJEN YHTEISTYÖ

Viime vuosikymmenen tutkimuspoliittisissa suunnitelmissa pidettiin tärkeänä kehittää Kotuksen ja yliopistojen välistä yhteistyötä. Tavoitteena oli sellaisten ajankohtaisten tutkimushankkeiden perustaminen, joissa voitaisiin yhdistää sekä Kotuksessa että yliopistoissa olevaa asiantuntemusta. Teemoiksi kaavailtiin muun muassa kielipoliittista suunnittelua tukevaa sosiolingvististä tutkimusta, joka kohdistuisi kielenkäyttöön. (Paunonen 1996: 442–444.) Tällaisia osin ulkopuolisella rahoituksella toimineita hankkeita ovat olleet Ison suomen kieliopin kirjoittaminen, pääkaupunkiseudun paikannimien käyttöä tutkiva hanke, suomen aluemurteiden syntaksin tutkimushanke ja tuoreimpana Helsingin puhekielen tutkimus. 1990-luvun taitteessa alkaneessa murteiden seurussa on ollut mukana eri yliopistojen graduvaiheessa olevia suomen kielen opiskelijoita, ja 1800-luvun kirjasuomen sähköistä korpusta on sitäkin koottu yliopistojen yhteishankkeena. Kotuksen ja yliopistojen yhteistyö näkyy myös kielilautakuntien ja eräiden tilapäisempien suunnitteluryhmien sekä jatkokoulutusta tukevan puhekielen tutkijoiden verkoston toiminnassa.

Kotuksen arviointiraportissa todetaan (s. 19–20), että resurssien vähentyessä tut-

kimuskeskuksen on syytä keskittyä niihin tehtäviin, joissa ei tule päällekkäisyyttä yliopistoissa tehtävän tutkimuksen kanssa. Siten Kotus huolehtisi sanakirjojen toimittamiseen ja kielenhuoltoon liittyvästä tutkimuksesta sekä vähemmistökielten (viittomakielen, romanin ja saamen kielten) huollon ja sanakirjatyön edellyttämästä tutkimuksesta. Jos resurssien leikkauksissa menetetään jopa kolmasosa työntekijöistä ja jos tutkimusosasto lakkautetaan (mts. 37–38), pitäytyminen tutkimuskeskuksen perinnäisiin aloihin lienee perusteltua. Kotuksen tutkimus voisi silloin ensisijaisesti kohdistua niihin lajoihin aineistoihin, joista se vastaa ja joita se menestyksekkäästi kehittää.

Tuleva yhteistyö yliopistojen kanssa voisi luontevasti liittyä ainakin aineistonhuollon suunnitteluun. Kotus voisi myös tilata yliopistoilta sellaista tutkimusta, jota se tarvitsee oman toimintansa tueksi ja jota se itse ei ehdi toteuttaa. Siten esimerkiksi yliopistokoulutuksessa tehtävä perustutkimus voisi palvella Kotusta, jonka aineistot puolestaan tarjoaisivat edellytyksiä tälle tutkimukselle.

Kotuksen johtokunta lakkautettiin vuonna 2004 ja sen tilalle perustettiin neuvottelukunta. Arviointiraportissa ehdotetaan (s. 38, 40), että neuvottelukunta korvattaisiin jälleen eri yliopistojen edustajista muodotuvalla yhteistyöryhmällä. Tämä ratkaisu hyödyttäisi nähdäkseni kaikkia osapuolia: se mahdollistaisi yliopistojen ja tutkimuskeskuksen vieläkin tiiviimmän yhteistoi-

minnan kaikkien kotimaisten kieltemme tutkimuksen edistämiseksi. ■

MARJATTA PALANDER
suomen kielen professori
Joensuun yliopisto
Sähköposti:
marjatta.palander@joensuu.fi

LÄHTEET

KARLSSON, FRED 1996: Kommentteja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen tutkimuspoliittiseen ohjelmaan. – *Virittäjä* 100 s. 434–439.

Kotimaisten kielten talo. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen toiminnan suuntaviivoja 2000-luvun alussa. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 119. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2001.

Kotuksen arviointi = *Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen (Kotus) arviointi.* Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2008:6. Helsinki: Opetusministeriö, 2008. http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2008/kotimaisten_kielten.html?lang=fi&extra_locale=fi.

PAUNONEN, HEIKKI 1996: Kotus ja yliopistot – työnjaosta yhteistyöhön. – *Virittäjä* 100 s. 440–444.

SAUKKONEN, PAULI 1996: Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen tutkimuspoliittinen ohjelma. – *Virittäjä* 100 s. 429–434.